

ЭМАЦЫЯНАЛЬНА-АЦЭНАЧНАЯ ФУНКЦЫЯ ІНДЫВІДУАЛЬНА-АЎТАРСКІХ НЕАЛАГІЗМАЎ У МОВЕ СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ ПАЭЗІІ

Эмацыянальнасць і ацэначнасць ужо даўно сталі аб'ектам лінгвістычных даследаванняў. У Харчанка разглядае іх як асобныя, але ўзаемазвязаныя катэгорыі. Так, ацэначнасць ён лічыць функцыянальнай катэгорыяй, якая з'яўляецца канатацыйным кампанентам у меншай ступені, чым эмацыянальнасць і экспрэсіўнасць [1, 67]. Эмацыянальнасць, на думку даследчыка, – катэгорыя псіхалагічная – знаходзіць сваё выражэнне ў афіксальных утварэннях або суправаджае значэнне слова. Экспрэсіўнасць узнікае ў слове на аснове яго семантычных уласцівасцей – эмацыянальнасці, ацэначнасці, вобразнасці. Такім чынам, і эмацыянальнасць, і ацэначнасць з'яўляюцца ўзаемазвязанымі кампанентамі экспрэсіўнасці. Адрозніваюцца яны тым, што эмацыянальнасць – гэта вынік пачуццёвай дзейнасці чалавека, а ацэначнасць звязана з мысленнем. У працэсе маўлення эмацыянальнасць не можа праяўляцца без ацэнкі. Суб'ектыўная ацэнка выражаецца ў слове праз эмоцыю таго, хто гаворыць. Такім чынам, немэтазгодна размяжоўваць эмацыянальнасць і ацэначны кампанент у словах з канатацыйным значэннем. Гэту кваліфікацыйную лексіку правільна называць эмацыянальна-ацэначнай і разумець пад ёй экспрэсіўныя моўныя сродкі, якія кваліфікуюць прадметы, з'явы, асоб са станоўчага або адмоўнага бакоў і якія выражаюць адносіны, эмацыянальную ацэнку суб'екта маўлення.

Эмацыянальна-ацэначная функцыя індывідуальна-аўтарскіх неалагізмаў (ІАН), вылучаная ў складзе экспрэсіўнай функцыі, дасна звязана з характарыстычнай, паколькі ў значэнні слоў, ужытых і ў першай, і ў другой функцыі, закладзены «плюс» або «мінус». Розніца заключаецца ў тым, што ІАН, якія выконваюць характарыстычную функцыю, ідэнтыфікуюць дзейную асобу, прадмет і аб'ектыўна ўказваюць на іх станоўчыя або адмоўныя якасці, а эмацыянальна-ацэначныя аказіянальныя адзінкі даюць суб'ектыўную ацэнку якасцей персанажа і ў залежнасці ад яе выклікаюць пэўныя эмацыянальныя адносіны да прадмета гаворкі.

Даследчыкі функцыянальнага аспекту аказіяналізмаў называюць эмацыянальна-ацэначную функцыю па-рознаму, што выклікана рознымі падыходамі да вылучэння дамінанты ў лексічным значэнні слова. Так, Р. Намітокава вылучае сярод функцый аўтарскіх неалагізмаў эматыўную функцыю, якая праяўляецца ў тым, што змест вядомых паняццяў атрымлівае характарыстыку, афарбаваную эмацыянальнымі адносінамі аўтара [2, 31]. Н. Цітова таксама лічыць, што ІАН, якія выражаюць адносіны аўтара да прадмета гаворкі, выконваюць эматыўную функцыю [3]. В. Нікульцава, даследуючы функцыі новаўтварэнняў І. Севераніна, аналізуе гэту функцыю асобна і называе яе эматыўнай або эмацыянальна-ацэначнай [4].

Ацэначнасць ІАН праяўляецца ў выкарыстанні эмацыянальных афіксаў. Напрыклад, пры дапамозе памяншальна-ласкальных суфіксаў утворана нямала ІАН. Дэмінутывы ўжываюцца з рознымі мэтамі. Яны могуць мець памяншальнае значэнне з экспрэсіяй ласкальнасці, як гэта адбываецца, напрыклад, у словах **вясёлкі, дзьмухавінікі, дыяменцік, жарынка, зелянінка, краплінка, прамянінка, страшынка, таполінка**: *Дзве дзяўчынкі-вясёлкі У адной сям'і растуць, Як пралескі, дзве дзяўчынкі На зямлі вясной цвітуць* (П. Прыходзька); *Дзьмухавінка-парацут, Палятай, цябе працу. Палятай і накружыся, А затым, Затым Прызямліся за тын* (С. Марчанка); *А на кожным на лісточку, на зяліначцы Дыяменцікам звісае па расіначцы, – І прынада, і прытулле дзіўназыка!* (Н. Мацяш); *А на ўсходзе зараснік карынікі выплеўся ў агністую кайму, нібы ў стружкі кінупі жарынікі і тушыць асно няма каму* (Р. Баравікова); *Здаецца, вочкі не глядзяць, А зелянінкаю блішчаць* (Ю. Свірка); *Журавінкай ірдзее пэўнасць: Застаецца па нас – напеўным Лёгкім клёнікам – цень рада. Пад яго жыццяноснай галінкай Пасвятлее хоць на краплінку Сэрцу, бедамі спаласаванаму, Неўміручаму – Закаханаму* (Н. Мацяш); *Сні, прамянінка мая залатая, Толькі табою жыццё апраўдаю. Хай мае смуткі не стануць прычынай Для наракання на долю жанчыны*

(Н. Мацяш); *І гэтак жа страх (балючая страшынка) – Цяжар найбольшы для маіх плячэй Усё аддаў бы і на ўсё рашыўся, Каб толькі знік ён з дарагіх вачэй* (Л. Дранько-Майсюк); *...І можна да раніцы слухаць, Як вецер тапаліцы хлусіць, Што лепшай ніколі не стрэне* (А. Бадак).

З дапамогай іншых новаўтварэнняў з тымі ж суфіксамі перадаецца пэяратыўная ацэнка, напрыклад, ІАН **антрыкоцік, брашурынка, бюракрацік, д'яблік, калгасік, матрасік, пранонсік, фашысцік** валодаюць экспрэсіяй прыніжальнасці: *І вось, як кажуць байкары, аднойчы (А караеці, дык на зыходзе дня) Да свежых антрыкоцікаў ахвачы Хапуга ў халадзільнік-камеру заскочыў, Тым больш – на прахадной вахцёрыла радня* (У. Верамейчык); *І, мацярынскі сцвярджаючы свой Ідэал, Узгадала б Яшчэ аднаго бюракраціка... Але, на жаль, Затлуміў галаву Нефармал* (М. Кусянкоў); *Вязуць, хто купоны, хто клункі, Хто модных брашурынак стос* (К. Камейша); *Старшыня калгасік На ўсе лапаткі лёгенька паклаў, Бо быў на частцы вытвіона класік І грошай не адзін нагроб матрасік, І, зразумела, быў глухі да добрых спраў* (У. Верамейчык); *Дзе ні глянеш – на д'яблу ды д'ябліку, Кабінетныя душы чыноўныя* (М. Мятліцкі); *...Тут лёс такі, ігрок, што “ад” і “да” ўсяго адзіны прок: ад любога абранніка – да пасынка, ад важнага пранонсіка – да насмарка, ад “віва, імператар!” – да “хі-хі”, ад ноткі уладарнай – да “апхі”* (А. Вярцінскі); *Вінтоўка-трохлінейка, Як жоначка, яна, Б'е ў гада, бы ў капейку, Фашысціку – хана!* (А. Лойка).

У сучасных паэтычных творах, прысвечаных дзецям, сустракаюцца памяншальна-ласкавыя формы тыпу **вішанятка, гарашанятка, скарагаварчанятка**, утвораныя праз дзве ступені непасрэдна ад назойнікаў **вішня, гарох, скарагаворка**. Выкарыстанне суфіксаў **-ан-, -янк-**, што ў моўнай практыцы заўсёды далучаецца да асноў назойнікаў, якія абазначаюць жывых істот, у непрывычнай ім ролі – звязвацца з асновай назойніка, што называе нежывы прадмет, – прывяло да персаніфікацыі гэтага прадмета: *Уз'юрюўся вецер увішны, Паскручваў, паадрываў Кволя кветкі ў вішні... Першых сваіх вішанятка Не пабачыць яна [вішня]* (Р. Тармола-Мірскі); *А ў тых стручках зялёных, Зялёным шклом зашклёных, Жывуць гарашаняткі, Звіняць, харашаняткі* (К. Камейша); *Следам скарагаварчанятка падскоквала, як зайчанятка: «Сяргей, рукі сагрэй...»* (Р. Барадулін).

Літаратура

1. Харченко, В. К. Разграничение оценочности, образности, экспрессии и эмоциональности / В. К. Харченко // Русский язык в школе. – 1976. – № 3. – С. 66–71.
2. Намитокова, Р. Ю. Авторские новообразования: структура и функционирование (на материале современной поэзии): автореф. дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.01 / Р. Ю. Намитокова; Адыгейский гос. пед. ин-т. – Майкоп, 1989. – 33 с.
3. Титова, Н. В. Семантика и поэтическая функция окказиональных слов: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Н. В. Титова. – Челябинск, 2006. – 187 с.
4. Никульцева, В. В. Лексические неологизмы Игоря Северянина (деривация, значение, употребление): дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / В. В. Никульцева, Моск. гос. обл. ун-т. – М., 2004. – 295 с.

Увогуле ў вершах для дзяцей адзначаецца вялікая колькасць ІАН з суфіксамі з суб'ектыўна-ацэначным значэннем. Напрыклад, з суфіксам **-чык-** адзначаны наватворы **гультайчык, паромчык, пагуляйчык**: *Мае пальчыкі не гультайчыкі, мылам мыюцца, выціраюцца І рабіць усё Так стараюцца* (Н. Галіноўская); *Светлы зайчык Пагуляйчык Скочыў з люстра Мне на пальчык* (Е. Лось); *...У завадзі, дзе пена, – стаіць паромчык на вадзе, і калыхае сена* (Г. Пашкоў); з суфіксам **-ат/-ят**: *Вужыха з вужаняткамі, Важыха з важаняткамі, Зубрыха з зубраняткамі, Вепручыха з вепручаняткамі* (Крумкачыха з крумкачаняткамі, Пугачыха з пугачаняткамі Паўзлі на гнілі, Тупацелі па кудзелі, Беглі па цэгле, Ляцелі па круцелі, Ляжалі на кружале, Спалі на палі... (Р. Барадулін); *Чакала чайка чаянят, ручай чакаў ручаянят, Чакалі чаяняты, Пакуль ручаяняты Памыльць ручаняткі. І кожны быў заняты Клопатам, Хлюпатам, Тупатам, Лопатам* (Р. Барадулін).

Вялікую эмацыянальна-ацэначную нагрузку нясуць аказіянальныя адзінкі, утвораныя спосабам складання семантычна або стылістычна разнародных марфем, слоў. Напрыклад, **элегантна-хамаватыя** чынушы. Значэнне гэтай аказіянальнай адзінкі складаецца з сумы значэнняў кампанентаў **элегантны** і **хамаваты**. Экспрэсія ўтвараецца за кошт асноваскладання слоў з узаемавыключальнай семантыкай: **элегантны** (кніжн.) – ‘зграбны, прыгожы, з густам’, **хамаваты** – ‘схільны да хамства, грубы’. Так ствараецца яркі сатырычны вобраз сучасных элегантна апранутых хамаў-чыноўнікаў: *Перад начальствам розным Не магу віляць хвостом. Чынушаў элегантна-хамаватых Не выноіць...* (С. Басуматрава). Другі прыклад – **інтэрсучка**. Слова ўтварылася шляхам складання двух стылістычна разнародных элементаў: кніжны прэфікс іншамоўнага паходжання **інтэр-** далучыўся да размоўнага слова **сучка**. Словы з такім прэфіксам маюць кніжную стылістычную афарбоўку, таму ў спалучэнні з нейтральнай або размоўнай лексікай набываюць камічную, іранічную або сатырычную афарбоўку: *Не блуднічай, – Мы чуем... Толькі шалі Маралі Чорны шашаль накрамсаў. Рагоча інтэрсучка над мараллю. У вочы плонь ёй – Божая раса* (В. Лукша).

Такім чынам, ІАН, якія выконваюць эмацыянальна-ацэначную функцыю, кваліфікуюць прадметы, з'явы, асоб са станоўчага або адмоўнага бакоў і выражаюць адносіны, эмацыянальную ацэнку суб'екта маўлення. У гэтай функцыі нярэдка выкарыстоўваюцца аказіяналізмы, эмацыянальная ацэнка перадаецца з дапамогай словаўтваральных сродкаў, канатацыі.